

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
MƏHƏMMƏD FÜZULİ adına ƏLYAZMALAR İNSTİTUTU

Əlyazması hüququnda

HÜSEYNOVA SOLMAZ NEMƏT QIZI

ƏRƏB ƏDƏBİ DİLİNDƏ FƏLİN TƏSİRLİLİK VƏ
TƏSİRSİZLİK KATEQORİYASI

10.02.12. –Sami dillər

Filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

Bakı – 2006

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının M. Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

- AMEA müxbir üzvü, əməkdar elm xadimi,

Filologiya elmləri doktoru, **professor V.M. Məmmədəliyev**

Rəsmi opponentlər:

- Filologiya elmləri doktoru, professor **M.M. Pənəhi**

- Filologiya elmləri namizədi **V. A. Qaradağlı**

Aparıcı təşkilat:

AMEA akademik Z.M. Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu

Müdafiə " 30 " " iyun " 2006- ci ildə saat " 18 " -də Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının 18 aprel 2006-cı il tarixli 97 sayılı əmri ilə AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda yaradılmış birdəfəlik ixtisaslaşdırılmış müdafiə şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: 370001, Bakı, İstiqlaliyyət küçəsi, 8.

Dissertasiya ilə AMEA-nın əsaslı kitabxanasında tanış olmaq olar.

Ünvan: Bakı şəhəri, H. Cavid prospekti, 31.

Avtoreferat " 27 " " may " 2006- ci il tarixində göndərilmişdir.

Birdəfəlik ixtisaslaşdırılmış

müdafiə şurasının elmi katibi, f. e. n.

M.G. Payızov

Ölkəmizdə ərəb dilinə olan maraq təqribən 1350 illik bir tarixə malikdir. Xalqımızın ərəblərlə 639-cu ildə xəlifə Ömər ibn əl-Xəttab hakimiyyəti dövründə baş vermiş birbaşa təması, Azərbaycanın fəth olunması¹, İslam dininin burada qəbul edilməsi və bu dinin müqəddəs kitabı olan Qurani-Kərimin öyrənilməyə başlaması ilə rəvac tapmış bu maraq Gəncə, Beyləqan, Naxçıvan, Şamaxı, Bərdə, Şəki və başqa şəhərlərdə “dəru-t-təhsil”, “dəru-l-ilm”, “dəru-t-təlim”, “dəru-l-irfan” və “dəru-l-funun” adı altında fəaliyyət göstərən təlim və tərbiyə ocaqlarının təsis olunmasına gətirib çıxarmışdır². İllər keçdikcə xalqımızın nümayəndələrinin ərəb dilini yüksək səviyyədə mənimsəmələri nəticəsində artıq IX əsrdə Azərbaycanda bu dilin leksikoqrafiyasının və qrammatikasının tədqiqi sahəsində bütöv bir məktəb yaranmışdır³.

Bu məktəbin müxtəlif əsrlərdə yaşamış nümayəndələri ərəb dilçiliyinin inkişafında mühüm rol oynamış, ona elmi və metodoloji baxımdan bir çox yeniliklər gətirmiş⁴, ölkəmizdə ərəb dilinin tədqiqində ərəblərin özləri tərəfindən belə yüksək qiymətləndirilən elmi bir ənənənin əsasını qoymuşlar⁵. Uzun əsrlər boyu yaşayan bu ənənənin davamçıları yalnız Azərbaycanda fəaliyyət göstərməmiş, ərəb xilafətinin Bağdad, Mosul, Hələb, Dəməşq, Qahirə və İskəndəriyyə kimi məşhur elm mərkəzlərində yaşayıb yaratmış və ərəblərin özlərinə ərəb dilindən dərs demiş,⁶ onların

¹ Azərbaycan tarixi. Uzaq keçmişdən 1870-ci illərə qədər / S. Əliyarlının redaktəsi ilə, Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 1996, səh. 130-131.

² Süleymanov S.S. Ərəb adəbi dilində fel bəzlərinin quruluş və mənə xüsusiyyətləri. Filologiya elm. nəmizədi... dis. avto-ref. Bakı: 2003, səh. 5

³ Məmmədaliyev V.M. Ərəb dilçiliyi. Bakı: Maarif, 1985, səh 244-247; Агаева Н.А. Азербайджанские языковеды средневековья. Баку: Елм, 1990, стр. 5-21

⁴ Məmmədaliyev V.M. Ərəb dilçiliyi. Bakı: Maarif, 1985, səh 244

⁵ Агаева Н.А. Азербайджанские языковеды средневековья. Баку: Елм, 1990, стр. 11.

⁶ Bünyadov Z.M. Azərbaycan Atabəylər dövləti. Bakı: Elm, 1985, 218-220 səh.

əzilər ərəb alimlərinin ali təqdirinə nail olmuş və ərəb dilinin "imamı" adlandırılmışlar.¹

ərəb ölkələri ilə tələbə mübadiləsi çoxalmış, elmi-tədqiqat işlərinə olan maraq güclənmiş, ərəb dilinin tədqiqi ərəbşünaslığın əsas istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. Son illərdə ərəb dilinin araşdırılmasına həsr olunmuş elmi-tədqiqat işlərinin sayı xeyli artmış, ərəb dilinin orfoqrafiyasının, leksikasının, morfologiyasının və sintaksisinin müxtəlif problemlərinə həsr olunmuş çoxsaylı məqalələr nəşr olunmuş, monoqrafiyalar çap edilmiş və dissertasiyalar müdafiə olunmuşdur¹.

Hər bir mübaliğəyə yol vermədən demək olar ki, respublikamızda ərəbşünaslığın bütün sahələrinin, o cümlədən ərəb dilinin tədqiqi üçün hər cür şərait təmin olunmuş və bu şərait ərəb dilinin müasir dilçiliyinin və samişünaslığın elmi müddəaları və nəaliyyətləri baxımından araşdırılmasında geniş perspektivlər yaratmışdır.

Mövzunun aktuallığı. Rus ərəbşünası L.Q. Belovanın təbiri ilə desək "Ərəb dili felinin ən qədim kateqoriyalarından biri olan təsirlilik və təsirsizlik kateqoriyası"² dildəki mövqeyinə görə tədqiqata cəlb olunması vacib olan kateqoriyalardan biridir. İstər cümlənin formalaşmasında, istər onun anlaşılıqlığında, istərsə də onun bir dildən başqa bir dilə tərcüməsində bu mühüm kateqoriyanın tələblərini nəzərdən qaçıрмаq əsil hərc-mərcliyin ortaya çıxmasına səbəb olur. Maraqlı burasıdır ki, tədris prosesində tələbələr tərəfindən ən çətin qavranılan, ən çox səhvlərə aparıb çıxaran məhz felin bu kateqoriyasıdır. Əksər dillərdə olduğu kimi ərəb

¹ Professor M. Əlizadənin anadan olmasının 90 illiyinə həsr olunmuş elmi konfransın materialları. Bakı: BDU, 2001, 760 səh.; Bakı Dövlət Universitetinin 80 illik yubileyinə həsr olunmuş elmi konfransın materialları. Bakı: BDU, 1999, 542 səh.; Şərqşünaslığın aktual problemləri /Professor V. Məmmədaliyevin 60 illik yubileyinə həsr olunmuş respublika elmi konfransın materialları: Bakı, BDU, 2002, 285 səh.; Şərqin aktual problemləri/Şərqşünaslıq fakültəsinin 80 illik yubileyinə həsr olunmuş konfransın materialları. Bakı: BDU, 2003, 368 s.; Şərqin aktual problemləri: tarix və müasirlik / Akademik Z.M. Bünyadovun xatirəsinə həsr olunmuş elmi-nəzəri-konfransın materialları. Bakı: Nurlan, 2003, 344 səh. ; Z. Bünyadov adına Şərqşünaslıq institutunun "Elmü araşdırmalar" dərgisi IV buraxılış, Bakı: Nurlan, 2002, 243 səh; IV buraxılış, Bakı: Nurlan, 2004, 383 səh; Şərq filologiyası məsələləri (məqalələr toplusu). Bakı: Nurlan, 2005, 536 səh.

² Белова А.Г. История арабского языка. Курс лекций. Москва: ВНИЯ, 1979, стр. 109

dilində də ən geniş, ən tutumlu, ən mürəkkəb və ən konstruktiv nitq hissəsi olan fella, onun fail, məfəl və məsdər kimi derivatları (törəmələri) ilə əlaqədar olan bu kateqoriya dildə elə bir fəal mövqeyə malikdir, ki onu mənimsəmədən ərəb dilinin özünü bütün dəqiqliyi ilə mənimsəmək müşkül işdir.

Təəssüf ki, ərəb qrammatika sisteminin hər üç təbəqəsinə sirayət edən bu mühüm kateqoriya nə ərəb dilçiliyində, nə də ərəbşünaslıqda layiqincə tədqiq olunmamış və müstəqil araşdırma obyektinə kimi öyrənilməmişdir.

Mövzunun tədqiq olunma səviyyəsi. Orta əsr ərəb dilçilik qaynaqları ilə yaxından tanış olan hər bir mütəxəssis çox yaxşı bilir ki, ərəb dilinin ilk tədqiqatçıları olan ərəb qrammatikləri və müsəlman şərqinin dilçiləri inca dil duyumuna malik olmuş və ərəb dilini elə bir yüksək səviyyədə tədqiq etmişlər ki, sonrakı dilçilərə onları bu və ya digər şəkildə təkrar etməkdən başqa bir şey qalmamışdır.¹ Dissertasiya işinin mövzusu ilə əlaqədar olaraq onu demək lazımdır ki, elə bir görkəmli ərəb dilçisi tapmaq olmaz ki, o, təsirli və təsirsiz fella toxunmamış olsun. Lakin bu alimlər təsirli və təsirsiz fellər mövzusunda öləri yanaşmış, onu olduqca lakonik şəkildə əhatə etməyə çalışmışlar. Görkəmli orta əsr dilçisi Cəvəllah əz-Zəməxşəri özünün "əl-Müfəssəl fi ilmi-l-ərəbiyyə" kimi çox ümidverici bir başlıq altındakı kitabında təsirli və təsirsiz fellərə cəmi bir səhifə yer ayırmışdır.² Başqa orta əsr dilçilərinin əsərlərində də vəziyyət elə eyni cürdür.³ Müasir ərəb dilçilərindən əş-Şeyx Mustafa əl-Ğələyini və Abbas Həsən öz əsərlərində bu fellərə nisbətən geniş yer versələr də, (müvafiq olaraq üç cildlik əsərdə 16 səhifə və dörd cildlik əsərdə 25 səhifə),⁴ onları kateqorial aspektdə deyil, empirik planda tədqiq edirlər. Ərəb dilçiliyində

¹ Məmmədəliyev V.M. Ərəb dilçiliyi. Bakı: Maarif, 1985, səh. 4.

² الزمخشري، جاره، المفصل في علم العربية، بيروت: دار الجيل، ٢٠٠٠، ٤٠٨ ص.
³ ابن جابر، أبو عبد الله الهروي، شرح الفية ابن مالك، ٤ أجزاء في المجلدين، بيروت، دار الجيل، ١٩٩٩؛ ابن عصفور، شرح العمل للزجاجي، تحقيق أبو جحاح حسن جعفر، القاهرة: دار غريب، ١٩٩٥، ٢٤٠ ص.؛ ابن مصنف، شرح الفية ابن مالك، معهد المخطوطات الانريبياني، شفر - ب ٢٤٥٨؛ ابن هشام الاتصاري، اوضح المسالك إلى الفية ابن مالك، ٤ أجزاء في المجلدين، تحقيق حماد الفخوري، بيروت: دار الجيل، ١٩٨٩؛ السرقسقي، افعال، تحقيق حسين محمد شرف، القاهرة: دار غريب، ١٩٧٠، ٢٧٨ ص.

⁴ الغلاييني، الشيخ مصطفى، جامع دروس العربية، ٣ أجزاء، ايران: انتشارات ناصر خسرو، تون تاريخ، الجزء الاول، ص ٩٦-٧٠؛ عباس حسن، النحو الوافي، ٤ أجزاء، ايران: انتشارات ناصر خسرو، تون تاريخ، الجزء الاول، ص ٩٥٧، الجزء الثاني ٦٦١-٦٦٠ ص.

fellərin müxtəlif çeşidlərindən (əqsam, ənvə və ya əsnaf) biri kimi tədqiq edilən təsirli və təsirsiz fellər¹ ərəb dilçiliyinin 1200 illik tarixi ərzində müstəqil araşdırma obyektı olmamışdır. Azərbaycan ərəbşünaslığında da təsirli və təsirsiz fellər müstəqil şəkildə araşdırılmamışdır. İ.Q. Şəmsin ərəb dilçisi əs-Sirafinin bu fellər haqqındakı bəzi mülahizələrinin təhlili və L.M. Orucovanın İzzəddin əz-Zəncaninin “Məbədiu fi-t-təsrif” əsərinə həsr etmiş olduğu monoqrafiyasında bu fellər haqqında verdiyi yığcam məlumat² istisna olunarsa, demək olar ki, heç ümumi planda da tədqiq olunmamışdır. Rus və Qərbi Avropa ərəbşünaslığında da təsirli və təsirsiz fellər müstəqil tədqiqat obyektı olmamışdır. Doğrudur, rus və ingilis dilində olan bir sıra dərsliklərdə bu fellər haqqında bir səhifəlik həcmdə məlumat vardır³. Lakin elmi məxəzlərdə ciddi bir şeyə rast gəlmək mümkün deyil. Təsirli felləri kauzativlik baxımından araşdıran, onları faktativ, permissiv və asistiv növlərə bölən V.S. Xrakovskini çıxmaq şəritlə⁴, başqa ərəbşünaslar bu fellərə etinasız yanaşmış, onlara ötəri nəzər salmaqla kifayətlənmişlər. Məsələn, rus ərəbşünası B.M. Qrande özünün 600 səhifəlik «Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении» adlı fundamental əsərində təsirli və təsirsiz fellərə cəmi yeddi sətir həsr etmişdir.⁵ Başqa bir rus dilçisi E.N. Mişkurov « Основы теоретической грамматики современного арабского

¹ الزجّاجي، كتاب الحمل في الشجر، تحقيق على توفيق الحمد. طهران: انتشارات ناصر خسرو، ۱۴۱۰، ۴۶۶ ص.

² Оруджева Л.М. Аз-Занджани. Мабедиу-фи-т-таериф. Баку, Елм, 1977, стр.80 -96; Шамс И.Г. Постановка вопроса переходных и непереходных глаголов в трудах ас-Сирафи. / Морфология языков народов Ближнего и Среднего Востока. Баку: БГУ, 95 стр. стр. 18-21.

³ Маммадов О.С. Өрəб dili. Bakı: Maarif, 1972, səh. 172; Халидов Б.З. Учебник арабского языка, Ташкент: Восток, 1965, стр. 115; Шагаль В.А., Мерекун М.Н., Забиров Ф.С. Учебник арабского языка. Москва: Вoenиздат, 1987, стр. 189.

⁴ Храковский В.С. Очерки по общему и арабскому синтаксису. Москва: Наука, 1973, стр. 126.

⁵ Гранде Б.М. Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении. Москва: Восточная литература, 2001, стр. 430.

литературного языка» kitabında¹ və ingilis şərqşünası V.Rayt "A grammar of the arabic language" ünvanlı kitabında² təsirli və təsirsiz fellərdən danışarkən onların bir, iki və üç obyekt tələb etdiklərini qeyd etməklə kifayətlənmişlər.

Dissertasiya işinin obyekti. Dissertasiya işinin obyekti ərəb dili felləri, daha doğrusu, ərəb dili fellərinin təsirsizlik və təsirlilik baxımından təhlili, onların çeşidlərinin təyini, bu çeşidlərin əhatə etdiyi leksik-semantik qrupların araşdırılmasıdır. Şübhəsiz ki, dissertasiya işində bütün ərəb fellərinin əhatə edilməsi mümkün deyildir. İkinci bir tərəfdən təsirlilik və təsirsizlik kateqoriyası nə qədər ümumi bir xarakter daşısa da, bütün ərəb fellərini ehtiva etmir. Birincisi, onu demək lazımdır ki, ərəb dilçiləri özləri təsirli və təsirsiz fellərlə yanaşı, ərəb dilində nə təsirsiz, nə də təsirli olmayan bir qrup fellər olduğunu qeyd edirlər. İkincisi, felin məchul və qayıdış növlərinə aid olan çeşidləri də vardır. Bu fel növləri təsirsiz hesab edilsə də, biz onları tədqiqata cəlb etməmişik. Ona görə ki, felin məlum və məchul növü subyekt - obyekt münasibətləri ilə əlaqədar olaraq meydana çıxmır. Təsirlilik və təsirsizlik kateqoriyası isə subyekt-obyekt münasibəti ilə deyil, subyekt tərəfindən icra olunan iş, hal və hərəkətin obyektə olan münasibəti ilə bağlıdır. Məhz buna görə də tədqiqat işinə nə təsirli, nə təsirsiz hesab edilən fellər, (افعال لا توصف بتعد و لا لزوم) nə də məchul növdə fellər cəlb olunmamışlar, Məchul növdə olan fellərin tədqiqata cəlb olunmamasına bəraət qazandıran digər bir səbəb də onların leksik-sintaktik kateqoriyaya aid edilən təsirli və təsirsiz fellərdən fərqli olaraq morfoloji kateqoriya ilə tənzimlənməsidir.

Tədqiqat işinin məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin qarşısında duran əsas məqsəd ərəb ədəbi dilinin ən mürəkkəb və ən kommunikativ nitq hissəsi olan felin təsirlilik və təsirsizlik kateqoriyasının mahiyyətini açmaq, onun digər kateqoriyalarla əlaqəsini təyin etmək və fellərin bu

¹ Мишуров Э.Н. Основы теоретической грамматики современного арабского литературного языка. В 2-х частях, Москва: ВНИИЯ, 1978, часть I, стр. 126.

² Wright W. A grammar of arabic language. Cambridge university Press'. 1971. V I' 210 p.

kateqoriya baxımından təsnifatını verərək, onların mənə və struktur növlərini faktik dil materialı ilə təsbit etməkdir.

Qarşıya qoyulan bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı məsələləri həll etmək nəzərdə tutulur:

- Dilçilikdə kateqoriyalar probleminə aydınlıq gətirmək və onların müxtəlif növlərini təyin etmək
- Təsirlilik və təsirsizlik kateqoriyasının leksik-qrammatik kateqoriya kimi təsbit olunmasını sübuta yetirmək
- Ərəb dili fellərinin təsirlilik və təsirsizlik baxımından klassik ərəb dilçiliyində təsnifatını vermək
- Ərəb dili fellərinin təsirlilik və təsirsizlik baxımından müasir ərəb dilçiliyində təsnifatını araşdırmaq
- Ərəb fellərinin təsirlilik və təsirsizlik baxımından yeni təsnifatını irəli sürmək
- Təsirsiz fellərin leksik-semantik qruplarını açıqlamaq və onların tamamlıqla əlaqəsini izah etmək
- Təsirsiz fellərin təsirli fellərə keçmə üsullarını araşdırmaq
- Bəzi təsirli fellərin mənə qruplarını araşdırmaq və onların vasitəsiz tamamlıqla əlaqəsini açıb göstərmək
- İkiqat təsirli fellərin mahiyyətini açmaq, onların sayı və mənə qruplarını göstərmək, onların sayı haqqındakı mübahisələrə aydınlıq gətirmək
- Ərəb dilində üçqat təsirli felləri və onların struktur tiplərini araşdırmaq
- Ərəb dilində eyni zamanda həm təsirli, həm də təsirsiz (diffuz) fellər qrupunun olduğunu sübuta yetirmək və onların tamamlıqlarla əlaqəsini araşdırmaq və təsnifata daxil etmək.

Tədqiqat işinin qaynaqları. Dissertasiya işinin üzərində çalışarkən biz Bəsrə qrammatika məktəbinin nümayəndəsi Sibəveyhi, Bağdad qrammatika məktəbinin nümayəndələri əz-Zəccaci, əz-Zəməxsəri və İbn-Cinni əl-Mosuli, Əndəlus qrammatika məktəbinin nümayəndələri İbn Qutiyyə əl-İşbili, İbn Malik əl-Əndəlusi, Əbu Məhəmməd əs-Sarqasti, Misir qrammatika məktəbinin nümayəndələri İbn-Hişam əl-Ənsari, Əbu Bəkr İbn Həcib, Cəlaləddin əs-Suyuti kimi orta əsr dilçilərinin əsərlərinə müraciət etsək də,¹ demək olar ki, onların əsərlərində olan materialların yığcam və lakonik olduğuna görə bu əsərlərdən daha çox, onların şərhlərindən istifadə etmək məcburiyyətində qalmışıq. Bu şərhlər İbn Asfurun əz-Zəccəcinin "Kitəbu-l-cuməl" əsərinə, İbn Aqilin, İbn Cabirin, İbn Hişamın, İbn Nazimin İbn Malikin "əl-Əlfiyyə" əsərinə yazdıqları şərhlər, İbn Yəşin əz-Zəməxsərinin "Əl-Mufəssəl" əsərinə yazdığı şərh, ər-Rida əl-Astrabadinin İbn Haçibin "əl-Kəfiyyə"sinə yazdığı şərh və Xəlid əl-Əzhərinin İbn Hişamın İbn Malikin "Əlfiyyə"sinə yazdığı şərhə yazdığı "ət-tasrih alə-t-təvdih" şərhidir².

سبيويه، ابو بشر عمرو بن عثمان، كتاب، تحقيق و شرح عبد السلام محمد هارون ٥ اجزاء، بيروت: دار الجيل، ١٩٩٠، الجزء الاول، ٤٤٤ ص، الجزء الثاني ٤٣٤ ص، الجزء الثالث ٤٤٣ ص، الجزء الرابع ٤٩٤ ص، الجزء الخامس ٤١٨ ص. الزجاجي، كتاب الجمل في النحو، تحقيق علي توفيق الحمد، طهران: انتشارات ناصر خسرو، ١٤١٠، ٤٤٤ ص. الزمخشري، جلاله، المفصل في علم العربية، بيروت: دار الجيل، ٢٠٠٠، ٤٠٨ ص. ابن جنى، ابو الفتح عثمان - الخصائص القاهرة، ٣ اجزاء، الهيئة المصرية للكتاب، ١٩٩٩، الجزء الاول ٤١٥ ص، الجزء الثاني ٤٢٢ ص، و الجزء الثالث ٤٤٨ ص. ابن قوطية، كتاب الافعال، تحقيق علي جودت، القاهرة: مكتبة الخانجي، ١٩٩١، ٥٤٠ ص. ابن مالك، شرح التسهيل، تحقيق محمد بنوي المحتون و عبد الرحمن السيد ٤ اجزاء في المجلدين، القاهرة: دار هجر للطباعة و النشر و التوزيع، ١٩٩٩، المجلد الاول: الجزء الاول ٤٠٨ ص، الجزء الثاني ٤٤٤ ص، الجزء الثالث ٤٧٤ ص، الجزء الرابع ٣٧٢ ص. السرقسطي، افعال، تحقيق حسين محمد شرف، القاهرة: دار غريب، ١٩٧٠، ٣٧٨ ص.

ابن عصفور، شرح الجمل للزجاجي، تحقيق ابو جناح حسن جعفر، القاهرة: دار غريب، ١٩٤٥، ٤٤٠ ص، ابن جابر، ابو عبد الله الهواري، شرح الفية ابن مالك، ٤ اجزاء في المجلدين، بيروت: دار الجيل، المجلد الاول: الجزء الاول ٣٠٣ ص، الجزء الثاني ٣٠٣ ص، المجلد الثاني: الجزء الثالث ٣٩٧ ص، ٢٢٠ ص، الجزء الرابع ٣٩٧ ص. ابن هشام الانصاري، شرح سنن الذهب، بيروت: دار الفكر، ١٩٧٠ ص، ابن هشام الانصاري، اوضح المسالك إلى الفية ابن مالك، ٤ اجزاء في المجلدين، تحقيق حنا الفاخوري، بيروت: دار الجيل، ١٩٨٩، المجلد الاول: الجزء الاول ٣٣٤ ص، الجزء الثاني ٢٤٣ ص، المجلد الثالث: الجزء الثالث ٣٥١ ص، الجزء الرابع ٣٤٠ ص، ابن باظم، شرح الفية ابن مالك، بيروت: دار الجيل، ١٩٩٨، ٨٧٨ ص، ابن يعيش، شرح المفصل، ١ اجزاء في المجلدين، طهران: انتشارات ناصر خسرو، ١٩٣٤، الجزء الاول ١٣٤ ص، الجزء الثاني ١٣٥ ص، الجزء

Əyni zəmanda Əli Əbu-l-Məkarim, Mustafa əl-Ğələyini, Abbas Həsən, doktor Sahib Əbu Cinah, doktor əs-Seyyid Yaqub Bəkr, doktor Zəki əl-Mubarak, doktor Fuad Hənnə Tərzi, doktor Əl-Cərim kimi müasir ərəb dilçilərinin əsərlərindən də istifadə olunmuşdur¹.

Dissertasiya işinin illüstrativ materialları əş-Şərtuninin "Aqrabu-l-mavarid fi fusahi-l-arabiyyati va-ş-şavarid" ünvanlı 5 cildlik lüğətindən, Məhəmməd Seyyid əl-Tantavinin "Mucamu irabi alfazi-l-Qurani-Kərim", X.K. Baranovun «Арабско-русский словарь» lüğətlərindən və Qurani-Kərimdən götürülmüşdür².

Tədqiqat işinin nəzəri və metodoloji əsasları. Məlum olduğu kimi ərəb qrammatika sistemi empirik xarakter daşıyır.³ Son zamanlar ərəb qrammatika elminin nəzəriyyəsindən yazsalar da,⁴ ərəb dili qrammatikası empirik qrammatika olaraq qalmaqdadır. Belə ki, ərəb dilçiliyində تجويد kimi üç təbəqəli struktura malik olan qrammatik sistemdən başqa digər bir sistem yaradılmamış və yeni bir nəzəriyyə də işlənib

الثالث ١٢٦ ص، الجزء الرابع ١٤٠ ص، الجزء الخامس ١٤١ ص، الجزء السادس ١٤٤ ص، الجزء السابع ١٤٤ ص، الجزء الثامن ١٤٠ ص، الجزء التاسع ١٤١ ص، الجزء العاشر ١٥٥ ص، الاستزادى، الرضى، شرح الرضى على الكافية، ٥ اجزاء في ٤ مجلدات، تحقيق حسن عمر، جامعة قاريونس، المملكة العربية السعودية: ١٩٧٨. المجلد الأول ٥٣١ ص، المجلد الثاني ٢٧٨ ص، المجلد الثالث ٤٧٨ ص، المجلد الرابع ٥٠٩ ص، الأزهرى، خالد، التصريح على التوضيح، جزان في مجلد واحد، القاهرة: دار احياء التراث العربى، دون تاريخ، الجزء الأول ٤٠٣ ص، الجزء الثاني ٤٠٤ ص.

الدكتور صاحب ابو جناح، دراسات في نظرية النحو العربي و تطبيقاتها، الاردن: جامعة مؤتة، ١٩٩٨، ٢٥١. الدكتور السيد يعقوب بكر، دراسات في فقه اللغة العربية، بيروت، دار الجيل، ١٩٩٩، ٣٢٠ ص. الدكتور نكي محمد المبارك، فقه اللغة و خصائص العربية، بيروت: دار الفكر الحديث، ١٩٦٩، ٣٢٨ ص. الدكتور ابو المكارم، المدخل إلى دراسة النحو العربي، مصر: جامعة القاهرة، ١٩٨٠، ٤٣٠ ص، الغلايينى، الشيخ مصطفى، جامع دروس العربية، ٢ اجزاء، ايران: انتشارات ناصر خسرو، دون تاريخ، الجزء الأول ٢٢٧ ص، الجزء الثاني ٢٢٤ ص، الجزء الثالث، ٣٢٦ ص. فؤاد حناء، ترزى، كتاب الاشتقاق، بيروت: دار الجيل، ١٩٩٩، ٣٤٠ ص.

² الشرتونى، اقرب الموارد في فصح العربية و الشوارد، ٥ مجلدات، طهران: دار الاسوة ١٤١٤. الدكتور محمد المنطلاوى، معجم اعراب الفاظ القرآن الكريم، القاهرة: ادارة البحوث، ١٩٩٤، ٨٣١ ص. Qurani-Kərim / Azərbaycan dilinə tərcümə Z.M. Bünyadov və V.M. Məmmədəliyevindir, Ankara: Kozan. Ofset mətbəsi, 1997, 600 səh.; Баранов X.K. Арабско-русский словарь, Москва: Русский язык, 1985, 943 стр.

³ Məmmədəliyev V.M. Ərəb dilində fəlin zaman, şəxs və şəkil kateqoriyaları. Bakı: BDU, 1992, səh. 4

⁴ Рождественский Ю.В. Грамматическое учение арабов / Амиров Т.А., Ольховиков Б.А. Рождественский Ю.В. Очерки по истории лингвистики. Москва: Наука, 1975, стр. 62.

hazırlanmamışdır. Məhz buna görə də ərəb dilçilik elmində dilin Avropa, rus və bizim Azərbaycan dilçiliyində mövcud olan yeni dil nəzəriyyələrinə rast gəlmək çətindir. Ərəb dilçiliyində, ümumiyyətlə, kateqoriya məfhumu yoxdur və qərb, o cümlədən, rus dilçiliyində olduğu kimi semantik, leksik, qrammatik (morfoloji, sintaktik), qisimlərə bölünmür. Ərəb dilçiliyində rus dilçiliyində olduğu kimi funksional-semantik, leksik- sintaktik kateqoriyalar kimi istilahlər də yoxdur. Məhz buna görə də biz dissertasiya üzərində işləyərkən rus və Azərbaycan dilçiliyinin nəzəri müddəalarına və istilahlara istinad etmişik. Dil kateqoriyaları, onların təsnifatı bölməsini araşdırarkən Ağamusa Axundovun, Adil Babayevin, Z. Budaqovanın, V. Əliyevin və H. Mirzayevin,¹ rus dilçilərindən V.Q. Admoni, A.V. Bondarko, M.M. Quxman, V.A. Koçerqina, Q.P. Lomtev, A.A. Reformatski kimi dilçilərin əsərlərinə əsaslanmışıq.²

Dissertasiya işinin müvafiq bölmə və paraqraflarının hazırlanmasında dilçilikdə və sənəduşluqda qəbul olunmuş ümumi və xüsusi tədqiqat metodlarına, tarixi-müqayisəli, semantik-tipoloji, formal-struktur metodlarından istifadə olunmuşdur.

¹ Axundov A.A. Ümumi dilçilik. Dilçiliyin tarixi, nəzəriyyəsi və metodları. Bakı: Maarif, 1979, 254 səh.; Babayev A.M. Dilçiliyə giriş. Bakı: Maarif, 1992, 502 səh.; Budaqova Z. Fel / Müasir Azərbaycan dili. II cild. Bakı: Elm, 1980, 510 səh. səh 196-263.; Əliyev V.N. Felin növləri. Təsirlilik və təsirsizlik kateqoriyası / Müasir Azərbaycan dili, Bakı: II cild, AEA, 1971, səh. 263-278.; Mirzayev H.İ. Azərbaycan dilində fel. Bakı: Maarif, 1986, 320 səh.

² Адмони В.Г. Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики. Ленинград: Наука, 1988, 240 стр.; Бондарко А.В. Теория морфологических категорий. Ленинград: Наука, 1978, 176 стр.; Бондарко А.В. Грамматическая категория и контекст. Ленинград: Наука, 1971, 112 стр. Бондарко А.В. Грамматическое значение и смыслы. Ленинград: Наука, 1978, 176 стр. Бондарко. А.В., Буланин Л.Л. Русский глагол. Ленинград: Наука, 1986, 192 стр.; Гухман М.М. Грамматическая категория и структура парадигм / Исследования по общей теории грамматики. Москва: Наука, 1968, 293 стр., стр. 117-175.; Кочергина В.А. Введение в языкознание. Основы фонетики – фонологии. Грамматика. Москва: МГУ, 1979, 208 стр.; Ломтев Г.П. Предложение и его грамматические категории. Москва: Наука, 1972, 286 стр.; Реформатский А.А. Введение в языкознание. Москва: Наука, 1967, 542 стр.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi. Məlum olduğu kimi, əksər dillərdə fel başqa nitq hissələrinə nisbətən həm kəmiyyətə zəngin, həm də məna və məzmun etibarilə çoxcəhətli olması ilə fərqlənir. Ərəb dili fellərinə gəlincə, əgər Küfə qrammatika məktəbinin nümayəndələrinin felin ən qədim nitq hissəsi olması barədəki və əksər isimlərin məhz feldən törənməsi haqqındakı iddiaları¹ ilə razılaşılsa, felin dildəki siqletini təsvir etmək çətin olmaz.

Nitq hissələri arasında belə mühüm və əsaslı yer tutan felin fonetik, morfoloji, leksik, sintaktik və semantik xüsusiyyətlərini öyrənmək, onların malik olduqları qrammatik vasitələrin, yaratdıqları qrammatik mənaların, bitmiş fikrin formalaşmasındakı rol və funksiyalarını tədqiq etmək xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Ərəb dilçiliyi dili nəzəri baxımdan ən az tədqiq etmiş bir dilçilikdir. Doğrudur, ərəb dilçiliyi uzun əsrlər boyu bəzi dilçilərin təsviri,² bəzilərinin isə funksional³ adlandırdıqları üç səviyyəli qrammatik sistemdən müəyyən dərəcədə təcrid olunaraq fərqləndirən nəzəri analiz səviyyəsinə yüksəlmiş, yunan fəlsəfəsinin təsiri altında dilçiliyin nəzəri məsələləri ətrafında Avropa dilçilərini belə qabaqlamış⁴ müəyyən elmi mülahizələr irəli sürmüşlər. Bununla belə, predikativlik kateqoriyasını çıxmaq şərtilə⁵ ərəb dilinə xas olan kateqoriyalar bu sözün əsil mənasında müasir nəzəri aspektdə, yəni ümumi dilçiliyin və samisünaslığın nailiyyətlərindən istifadə edilərək ərəb dilçiləri tərəfindən deyil, məhz ərəbşünaslar tərəfindən araşdırılmışdır. Buna misal olaraq A.A.

¹ ابن قوطية، كتاب الاعمال، تحقيق على جونت، القاهرة: مكتبة الحانجي، ١٩٩١، ص ١١٠.

² Məmmədəliyev V.M. Ərəb dilçiliyi, Bakı: Maarif, 1985, səh 3

³ Рождественский Ю.В. Грамматическое учение арабов / Амиров Т.А., Ольховиков Б.А. Рождественский Ю.В. Очерки по истории лингвистики, Москва: Наука, 1975., стр. 66

⁴ Маммедалиев В.М. Категория времени, лица и наклонения в САЛЯ. Автореф. дис... док. филол. наук. Тбилиси: 1974, стр. 4

⁵ رسمية محمد ابو المياح، اسناد الفعل، بغداد: منشورات جامعة بغداد: ١٩٩٦، ص ٣٧٣.

Kavolyovun zaman, V.M. Məmmədəliyevin zaman, şəxs və şəkil kateqoriyalarına həsr etmiş olduqları araşdırmaları götürmək olar.¹

Bu baxımdan, yəni ərəb dili fellərinə xas olan kateqoriyaların müasir dilçiliyin, samisənüsliyin, Azərbaycan dilçiliyinin və ərəbşünaslığın nəaliyyətləri səviyyəsindən araşdırılması sahəsində atılan hər təzə addım özü bir yenilikdir.

Ərəb fellərinin təsirlilik və təsirsizlik kateqoriyası bu əsərdə Azərbaycan ərəbşünaslığında ilk dəfə olaraq kompleks şəkildə tədqiq edilir. Tədqiqatda Azərbaycan və rus dilçilərinin, Avropa, Azərbaycan və rus ərəbşünaslarının dil kateqoriyaları haqqındakı müddəaları əsasında ərəb fellərinin təsirlilik və təsirsizlik kateqoriyasının mahiyyəti açılır, ərəb dilçilərinin bu barədəki fikirləri süzgəcdən keçirilir və bu kateqoriyanın leksik-qrammatik kateqoriya olması fikri tutarlı dəlillərlə təsbit olunur. Tədqiqat işində Azərbaycan ərəbşünaslığında ilk dəfə olaraq ərəb dili fellərinin klassik və müasir ərəb dilçiliyində mövcud olan təsnifatı açıqlanır, mübahisəli məsələlərə aydınlıq gətirilir. Tədqiqat işinin elmi yeniliyindən biri də onda ərəb dili fellərinin hamısını təsirlilik və təsirsizlik baxımından əhatə edə biləcək təzə bir təsnifatın irəli sürülməsidir.

Tədqiqat işində Azərbaycan ərəbşünaslığında ilk dəfə olaraq təsirsiz fellərin leksik-semantik (məna) qrupları göstərilir, bu qrupların ərəb dilçilərinin göstərdikləri kimi 9 (13)² yox, daha çox olduğu aşkarlanır.

Tədqiqat işində Azərbaycan ərəbşünaslığında ilk dəfə təsirli fellərin birqat, ikiqat və üçqat növləri haqqında müfəssəl məlumat verilir, birqat təsirli fellərin leksik-semantik qrupları göstərilir və təsirli fellərin təsirsiz fellərə keçməsi üsulları araşdırılır.

¹ Ковалев А.А. Категории времени в современном арабском литературном языке. Автореф. дис... канд. филол. наук., М. 1951. стр. 21. Мəmmədəliyev V.M. Ərəb dilində fəlin zaman, şəxs və şəkil kateqoriyaları. Bakı: BDU, 1992, səh. 9

² الشرنوبى، اقرب الموارد في فصح العربية و الشوارد، ٥ مجلدات، دار الاسوة، طهران، ١٤١٤، الجزء ٣: ص.

Tədqiqat işində Azərbaycan ərəbşünaslığında ilk dəfə olaraq ikiqat və üçqat təsirli fellərin sayları haqqında ərəb dilçiləri arasında olan mübahisələr açıqlanır, təhlil edilir və onların ümumi sayları təsbit olunur.

Tədqiqat işinin praktik əhəmiyyəti təsirlilik və təsirsizlik kateqoriyasının ərəb dili üçün xüsusi məna kəşb etməsi ilə əlaqədardır. Ərəb dili kursunun tədris prosesi göstərir ki, ərəb mətninin qiraəti əsnasında tələbələrin əksəriyyətinin və xüsusilə yuxarı kurs tələbələrinin ən geniş yayılmış səhvləri vasitəsiz tamamlığın təyin edilməsi ilə əlaqədardır. Bu da ərəb dilində yazıda hərəkələrin öz əksini tapmaması ilə bağlıdır. Təsirli və təsirsiz fellər həm morfologiyada (sərfdə), fellərin çeşidləri (aqsam, ənvə) bölgəsində (məlum-məchul, lazim- mütəaddi) həm də sintaksisdə (nəhvə) eyni zamanda navasix (özündən sonra təsirlik hal tələb edən dil vahidləri) və məfulat (tamamlıqlar) bölgəsində, bir sözlə, dəfələrlə tədris olunsada,¹ tələbələr vasitəsiz tamamlığı təyin etməkdə və onu öz halına uyğun olaraq düzgün oxumaqda çətinlik çəkirlər.

Dissertasiya işinin praktik əhəmiyyəti tədris prosesində tələbələrə məhz bu baxımdan kömək edə bilməsindədir. Bu işin müvafiq bölmələrindən morfologiyada fel çeşidləri, sintaksisdə cümlə üzvlərinin və xüsusilə vasitəsiz tamamlıqların tədrisini dərinləşdirmək üçün əlavə dərs vəsaiti kimi istifadə oluna bilməsindədir. Özü də bu istifadə həm müəllim tərəfindən tədris prosesində, həm də tələbə tərəfindən tədris prosesi xaricində müstəqil şəkildə həyata keçirilə bilər.

Dissertasiya işinin praktik əhəmiyyəti həm də onun BDU- nun, ABU-nun Şərqsünaslıq fakültələrinin magistr pillələri üçün nəzərdə tutulmuş "Ərəb dilinin nəzəri qrammatikası" fənninin müvafiq bölmələrinin tədrisində istifadə oluna bilməsindədir.

Dissertasiya işinin aprobeasiyası. Dissertasiya işinin əsas müdəalları və müəllifin tədqiqatdan çıxardığı nəzəri nəticələri Professor V. Məmmədəliyevin 60 illik yubileyinə, Şərqsünaslıq fakültəsinin 80 illiyinə və akademik Z.M. Bünyadovun xatirəsinə həsr olunmuş elmi konfranslarda və BDU-nun İlahiyyat fakültəsinin elmi seminarlarındakı

¹ عباس حسن، النحو الوافي، ٤ أجزاء، إيران: انتشارات ناصر خسرو، دون تاريخ، الجزء الأول ٢٥٧ ص. ١٠٥٠

çıxışlarda¹, respublikanın elmi və elmi-tematik məcmuələrində nəşr olunmuş on bir tezis və məqalədə tamamilə əhatə olunmuşdur.

Dissertasiyanın sturkturu və məzmunu. Dissretasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə və ardıcıl nömrələnmə üzrə düzülmüş 7 dilli (Azərbaycan, türk, rus, ingilis, fransız, alman və ərəb) kitabıyyatdan ibarətdir.

DİSSERTASIYA İŞİNİN MƏZMUNU.

Girişdə dissertasiya işinin mövzusunun aktuallığı əsaslandırılır. Əsaslanma başlıca olaraq mövzunun ərəb dilçiliyində, Avropa, rus və xüsusilə Azərbaycan ərəbşünaslığında müstəqil tədqiqat obyektı olmaması, bir neçə kiçik elmi məqalənin istisna edilməsi ilə, ümumiyyətlə, araşdırılmaması, onun öyrənilməsinin Azərbaycanda IX əsrdən etibarən ərəb dilinin tədqiqi sahəsində yaranmış bütöv bir məktəbin elmi irsi kimi günümüze qədər yaşayan güclü bir ənənənin davamı olaraq qəbul edilə bilməsinə istinad edir. Mövzunun aktuallığı digər tərəfdən müstəqil Azərbaycan respublikası hökumətinin Sudan, Misir, Suriya, İordaniya, Səudiyyə Ərəbistanı, BƏƏ, Kuveyt, İraq kimi ərəb ölkələri ilə elmi əməkdaşlıq haqqında müqavilə və sazişlər bağlamaqla ərəb dilinin öyrənilməsinə və tədqiqinə rəvac verərək ərəbşünaslar qarşısına yeni elmi vəzifələr qoyması ilə əsaslandırılır. Girişdə dissertasiya işinin obyektı

¹ Professor M. Əlizadənin anadan olmasının 90 illiyinə həsr olunmuş elmi konfransın materialları. Bakı: BDU, 2001, 760 sah.; Şərqi aktual problemləri: tarix və müasirlik / Akademik Z.M. Bünyadovun xatirəsinə həsr olunmuş elmi-nəzəri konfransın materialları. Bakı: Nurlan, 2001, 280 sah. Şərqi aktual problemləri: tarix və müasirlik / Akademik Z.M. Bünyadovun xatirəsinə həsr olunmuş elmi-nəzəri konfransın materialları. Bakı: Nurlan, 2003, 344 sah.; Şərqi aktual problemləri /Şərqişünaslıq fakültəsinin 80 illik yubileyinə həsr olunmuş konfransın materialları. Bakı: BDU, 2003, 368 s.; Bakı Dövlət Universitetinin 80 illik yubileyinə həsr olunmuş elmi konfransın materialları. Bakı: BDU, 1999, 542 sah.

müəyyən edilir, işin qarşısına qoyulan məqsəd və vəzifələr təyin edilir, onun mənbə və qaynaqları göstərilir, nəzəri və metodoloji əsasları izah edilir. Eyni zamanda müqəddimədə dissertasiya işinin elmi yeniliyi, praktik əhəmiyyəti izah olunur.

Dissertasiya işinin I fəslə Dil kateqoriyaları, onların leksik (semantik) və qrammatik (morfoloji və sintaktik) kateqoriyalar olmaq üzrə iki yerə bölünməsinə, bəzən də bir qədər geniş planda funksional-semantik, leksik-semantik və hətta qrammatikanın semantik kateqoriyalara bölünməsinin izahına həsr olunmuşdur. Bu fəsildə müəllif dil kateqoriyalarının leksik (semantik) və qrammatik kateqoriyalar anlayışlarına imkan daxilində aydınlıq gətirdikdən sonra, təsirlilik və təsirsizlik kateqoriyasının mahiyyətini açır və onun dil kateqoriyalar arasındakı mövqeyini göstərərək, onun müzdəvic, leksik-qrammatik kateqoriya olduğunu təsbit edir. Demək lazımdır ki, ərəb qrammatikası empirik xarakter daşıdığı üçün, bizim dilçilikdə kateqoriya istilahı altında araşdırılan bir çox qrammatik hadisələrin və məfhumların ərəb dilçiliyində çeşid, növ, qisim anlayışları ilə izah olunduğuna görə müəllif bu fəsildə əsasən ümumi, rus və Azərbaycan dilçiliyinin nəzəri müddəalarından çıxış edir.

Dissertasiya işinin II fəslə ərəb dili fellərinin təsirsizlik və təsirlilik baxımından təsnifatına həsr olunmuşdur. Bu fəsil üç bölmədən ibarətdir. Birinci bölmədə klassik (ənənəvi) ərəb qrammatikasında mövcud olan təsnifatlar araşdırılır. Klassik ərəb qrammatikasında mövcud olan ilk təsnifat Sibəveyhiyə məxsusdur.¹ Sibəveyhi ərəb fellərinin təsirlilik və təsirsizlik baxımından, gələcəkdə görəcəyimiz kimi, iki (ikilik və yeddlilik), təsnifatını irəli sürür. Demək lazımdır ki, Sibəveyhinin ikilik təsnifatı ondan sonra gələn bir çox ərəb dilçiləri tərəfindən dəstəklənmişdir. Bunların arasında ibn Cəbir əl-Əndəlusini göstərmək olar. O qeyd edir ki, fellər ya təsirli, ya da təsirsiz olur, üçüncü bir qrup yoxdur.²

¹ عيبويه، أبو بشر عمرو بن عثمان، كتاب، تحقيق و شرح عبد السلام محمد هارون 5 اجزاء، بيروت: دار الجيل،
تاريخ، الجزء الأول 30 ص.

² ابن جابر، أبو عبد الله الهرازي، شرح الفية ابن مالك، 4 اجزاء في المجلدين، بيروت، دار الجيل، المجلد
الأول: الجزء الثاني 272 ص

Misir dilçisi İbn Hişam əl-Ənsari də ərəb fellərinin təsirlilik və təsirsizlik baxımından iki bölgüsünü verir. Birinci bölgüyə görə, o, felləri üç qismə bölür. O yazır ki, fellər üç çeşidli olur: 1) nə təsirli, nə təsirsiz; 2) təsirli və 3) təsirsiz.¹ İbn Hişamın irəli sürdüyü bu bölgünü başqa bir misir dilçisi Xəlid əl-Əzhəri də təkrar edir.² Orta əsr dilçisi Əbu-l-Qasim əz-Zəccaci ərəb dili fellərini yeddi qismə bölür.³ Əndəlus dilçisi İbn Asfur əz-Zəccacinin arxasınca gedərək ərəb dili fellərini təsirlilik və təsirsizlik baxımından səkkiz qismə ayırır.⁴ Bu bölgü İbn Hişamın başqa bir təsnifatında təkrar olunur. Lakin istər əz-Zəccacinin, istərsə də İbn Asfurun təsnifatını Sibəveyhinin ikilik və İbn Hişamın üçlük təsnifatından fərqlənən yeni bir təsnifat kimi qəbul etmək olmaz. Onlar sadəcə olaraq təsirli fellərin çeşidlərini birqat təsirli fellər -(birbaşa təsirli, ön qoşması ilə təsirli), ikiqat təsirli, (birbaşa ikiqat təsirli, həm birbaşa, həm də ön qoşması vasitəsilə ikiqat təsirli, bir tamamlığı atıla bilən, tamamlıqlardan heç biri atıla bilməyən ikiqat təsirli); üçqat təsirli fellər adı altında müstəqil fel qrupları kimi verirlər. Əsil həqiqətdə isə onların da təsnifatı Sibəveyhinin irəli sürdüyü iki qismli təsnifatdan başqa bir şey deyildir. Bu təsnifata görə fellər lazım (təsirsiz) və mütləddi (təsirli) olmaq üzrə iki qismə bölünür.

Klassik ərəb dilçiliyində felləri təsirlilik və təsirsizlik baxımından təsnif etməyən yalnız bir dilçi vardır. Orta əsr dilçisi əs-Sirafi belə hesab edir ki, ərəb dilində bütün fellər təsirlidir. Onun fikrincə fel ümumiyyətlə, hərəkətlə bağlıdır. İş, hal, hərəkət və proseslə bağlı olan fel isə təsirsiz ola

¹ ابن هشام الانتصاري، اوضح المسالك إلى الفقه ابن مالك، ٤ اجزاء في المجلدين، تحقيق حياء الفلخوري، بيروت: دار الجيل، ١٩٨٩، السجل الاول الجزء الاول ١١٢ ص.

² الازهري، خالد، التصريح على التوضيح، جزان في مجلد واحد، القاهرة: دار احياء التراث العربي، دون تاريخ، الجزء الاول ٣٠٨ ص.

³ الزجاجة، كتاب الجمل في النحو، تحقيق علي توفيق الحمد، طهران: انتشارات ناصر خسرو، ١٩١٠، ٢٥-٣١ ص.

⁴ ابن عصفور، شرح الجمل للزجاجة، تحقيق ابو حناح حسن جعفر، القاهرة: دار غريب، ١٩٤٥، ١٦٥ ص.

bilməz.¹ Əs-Sirafinin məntiqi-fəlsəfi baxımdan düz olan bu fikrinin, dilçilikdə, konkret dil materialı ilə təsbit olunmadığı dissertasiya işində aşkara çıxarılmışdır.

Disretsitiya işinin ikinci fəslinin ikinci bölməsi ərəb dili fellərinin təsirlilik və təsirsizlik baxımından müasir dilçilikdə mövcud olan təsnifatına həsr olunmuşdur. Müasir dilçiləri felləri təsirlilik və təsirsizlik baxımından təsnif etmələrinə görə iki qrupa bölmək olar. Birinci qrupa Rəşid əş-Şərtuni, Mustafa əl-Qələyini və başqalarını aid etmək olar.² Bu qrupun nümayəndələri orta əsr ərəb qrammatistləri kimi təsirli feli vasitəsiz, bəzən də, məna baxımından vasitəsiz, formal baxımdan isə vasitəli tamamlıq tələb edən fel, təsirsiz feli isə ancaq vasitəli tamamlıq tələb edən fellər sayırlar.

Bu qrupun çoxsaylı nümayəndələrindən fərqli olaraq ikinci qrup yalnız bir nəfərlə, müasir misir alimi Abbas Həsənlə təmsil olunmuşdur. Abbas Həsən ərəb dili fellərini təsirlilik və təsirsizlik baxımından üç qismə bölür: mütəadi, lazım və məsmu.³ Lakin onun bölgüsündə işlədilən istilahların izahı, həmin istilahların ənənəvi qrammatikadakı izahı ilə üst - üstə düşmür və fellərin təsirlilik və təsirsizlik baxımından bölgüsündə əməlli-başlı çaşbaşlıq yaradır. Belə ki, mütəaddi fellər dedikdə Abbas Həsən ancaq özü-özlüyündə, yəni heç bir əlavə vasitə olmadan (bu vasitələrə o, ön qoşmasını, ikinci babın ikinci kök hərfinin təşdidlənməsini, dördüncü babın əlavə həmməsini aid edir.) vasitəsiz tamamlıq tələb edən felləri başa düşür. Ənənəvi qrammatikada təsirsiz kimi izah edilən lazım fellər dedikdə isə Abbas Həsən əlavə vasitə ilə, yəni ön qoşması, təşdidləşmə və həmmənin köməyi ilə vasitəsiz tamamlıq tələb edən felləri nəzərdə tutur. Üçüncü qrup felləri Abbas Həsən məsmu adlandırır. Ənənəvi

¹ Шамс И.Г. Постановка вопроса переходных и непереходных глаголов в трудах ас-Сирафи. / Морфология языков народов Ближнего и Среднего Востока, Баку: БГУ, 95 стр. стр. 18.

² الشرفوني رشيد، مبادئ اللغة العربية، ٩ اجزاء، قم: دار القلم، ١٣٧٥، الجزء الثاني ص ١١١.

³ الغلاييني، الشيخ مصطفى، جامع دروس العربية، ٣ اجزاء، ايران: انتشارات ناصر خسرو، تون تاريخ، الجزء الاول ص ٤٣.

dilçilikdə məsmu fel dedikdə توجهت مكة və توجهت إلى مكة (yəni eyni zamanda həm öz-özülüyündə əlavəsiz, həm də əlavə ilə təsirli ola bilən) fellər nəzərdə tutulur. Abbas Həsən isə məsmu fel dedikdə həm təsirli, həm də təsirsiz fellərdən danışır, təsirsiz felləri təsirli fellərdən ayırmaq yollarını izah etdikdən sonra, təsirsiz fellərin məna qruplarını göstərüb, bu fellərdən təsirli fel düzəltmə üsullarına toxunur. Beləliklə, Abbas Həsənə görə mütəaddi fellər dedikdə ancaq sadə, ərəblərin mücərrəd adlandırdıqları, yəni heç bir əlavə vasitə olmadan vasitəsiz tamamlıq tələb edən fellər başa düşülür. Əlavə vasitələrlə (ön qoşması, təşdid, keçirici həməzə) tamamlıq (vasitəsiz, formaca vasitəli, məna və mövqeyinə görə vasitəsiz) tələb edən felləri isə Abbas Həsən lazım istilahi altında izah edir. Fellərin üçüncü qrupuna gəlincə, Abbas Həsənin izahından belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, buraya bütün təsirsiz fellər və bütün təsirli (onun birinci qrupa daxil etdiyi birbaşa təsirli (mütəaddi) və əlavə vasitələrlə təsirli (lazım) fellər daxildir. Əgər Abbas Həsənin məsmu adlandırdığı fel qrupunun tərkibindən onun öz-özünə mütəaddi və lazım fellər qrupuna daxil etdiyi felləri çıxsaq, məsmu qrupuna daxil etmək üçün fel qalmaz. Beləliklə, Abbas Həsən ərəb dili fellərinin təsirlilik və təsirsizlik baxımından təsnifatında elə bir qarma-qarışıqlıq yaradır ki, bu onun bölgüsünün qəbul olunmasını müşkül bir iş edir.

Dissertasiya işinin ikinci fəslinin üçüncü paragrafında orta əsr və müasir ərəb dilçilərinin irəli sürmüş olduqları iki, üç, yeddi və səkkiz qrupdan ibarət olan təsnifatlarının və ərəb dili fellərinin mənalarının hərtərəfli analizi əsasında fellərin təsirlilik və təsirsizlik baxımından yeni bir təsnifatı təklif olunur. Bu təsnifatda fellər üç qrupa bölünür. Birinci qrup mütəaddi (təsirli fellər) qrupudur. Bu qrup birqat, ikiqat və üçqat təsirli fellərdən ibarətdir. Birqat və ikiqat təsirli fellər özləri də iki qismə bölünür, bilavasitə və vasitə ilə birqat təsirli fellər, ikiqat təsirli, bir tamamlığını birbaşa, ikinci tamamlığını ön qoşması vasitəsilə idarə edən ikiqat təsirli fellər və üçqat təsirli fellər. İkinci qrup fellər təsirsiz (lazım) fellərdir. Bu fellər özlərindən sonra vasitəsiz tamamlıq tələb edə bilmir. Əsil təsirsiz fellərlə yanaşı bu qrupa felin məchul və qayıdış növündə olan felləri də aid etmək olar. Üçüncü qrup fellər dissertasiya işində diffuz,

yəni eyni zamanda həm təsirli, həm də təsirsiz olan fellərdən ibarətdir. Həm klassik, həm də müasir ərəb qrammatikləri tərəfindən nəzərə alınmamış bu fellər heç bir əlavə vasitə olmadan həm təsirli, həm də təsirsiz fel kimi işlədilə bilər.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslə bilavasitə ərəb dili fələrinin təsirsizlik və təsirlilik baxımından təklif olunmuş yeni təsnifat qruplarının təhlilinə həsr olunmuşdur. Fəsil üç hissədən ibarətdir. Birinci hissə ərəb dilində təsirsiz (lazim) fellərin təhlilinə həsr olunmuşdur. Bu hissədə təsirsiz fellərin mahiyyəti açıqlanır, onların ifadə etdiyi mənalardan obyektə münasibəti izah edilir və onların məna və struktur qrupları göstərilir. Demək lazımdır ki, təsirsiz felləri araşdıran ərəb dilçiləri və bəzi ərəbşünasların göstərdiyi qrupların sayı çox vaxt üst-üstə düşür. Abbas Həsən təsirsiz fellərin məna və struktur qruplarını açıqlayarkən onları on qrupda toplayır.¹ Türk ərəbşünası Meral Çörtü bu qrupların sayını on ikiyə qaldırır.² Maraqlı burasıdır ki, türk alimi, ərəblərin nə təsirli, nə də təsirsiz fel kimi izah etdikləri *كان و اخواتها* (kənə və onun kimiləri) fellərini³, *تأعوب* (afəl be) bildirən feli və *mədh* və *zəm* fellərini heç bir izahat vermədən təsirsiz fellərə aid edir.⁴ Əş-Şeyx Mustafa əl-Ğələyini təsirsiz fellərin məna və struktur qruplarının sayının on üç olduğunu göstərir.⁵ Dissertasiya işində təsirsiz fellərin əsas məna və struktur qrupları araşdırılır və bu qruplardan bəziləri, xüsusilə hərəkətin təsadüfiliyini və mücərrədliyini, insanın xasiyyətini və fitri sifətlərini, rəng, nöqsan, eyb, hiylə ifadə edən, insanın bütün vücudu ilə icra edilən iş və hərəkəti, üzüntü, həyəcan, sevinc və kədər kimi hissləri ifadə edən qruplar üzərində ətraflı təhlil aparılır və ərəb dilçilərinin ərəb dilində qəbul etdikləri fiziki iş (افعال العالاج) və əqli fəaliyyət (افعال الجوارح) bildirən felləri daxilində apardıqları leksik-

¹ عباس حسن، النحو الوافي، ٤ اجزاء، ايران: انتشارات ناصر خسرو، دون تاريخ، الجزء الثاني ص ١٤٧-١٥٠.

² Meral Ç. Arapça dil bilgisi, Nahiv. İstanbul: İfan yayınları, 2001, səh. 107-109.

³ الأزهري، خذ، التصريح على التوضيح، حران في مطب واحد، القاهرة: دار احياء التراث العربي، دون تاريخ، الجزء الأول ص ١٥٠.

⁴ Meral Ç. Arapça dil bilgisi, Nahiv. İstanbul: İfan yayınları, 2001, səh. 107-109.

⁵ الغلاييني، الشيخ مصطفى، جامع دروس العربية، ٣ اجزاء، ايران: انتشارات ناصر خسرو، دون تاريخ، الجزء الأول ص ٤٤-٤٥.

semantic bölgüyə münasibəti izah edilir.¹ Dissertasiya işinin elə bu hissəsində də təsirsiz fellərin təsirli fellərə çevrilmə üsullarından danışılır. Bu prosesdə ön qoşmalarının, reduplikasiyanın, keçirici həmzənin, təhvilin (felin ikinci kök hərfinin hərəkəsinin dəyişilməsi), isqatın (ön qoşmasının atılması) və tədminin² (bir felin başqa bir fel əvəzində işlədilməsi) izah edilir.

Üçüncü fəslin ikinci bölməsi təsirli fellərə həsr olunmuşdur. Burada birqat, ikiqat və üçqat təsirli fellərin mahiyyəti açıqlanır, həmçinin təsirli fellərin obyektlə olan münasibəti araşdırılır, birqat təsirli fellərin tamamlığı birbaşa və önqoşması vasitəsilə idarə edə bilməsi göstərilir. İkiqat təsirli fellərin əsasən birbaşa iki vasitəsiz tamamlıq və başqa sözlə, təsirlik halda olan iki obyekt, bəzən də obyektədən birinin təsirlik halda, digərinin isə ön qoşmasının köməyi ilə ziyəlik halda ola bilməsi izah edilir. Bu hissənin sonunda üçqat təsirli fellər araşdırılır, onların sayı haqqındakı mübahisələr təhlil olunur və bu fellər konkret dil materialları ilə təsbit edilir.

Üçüncü fəslin son bölməsi eyni zamanda həm təsirli, həm də təsirsiz fel olan diffuz fellərə həsr olunmuşdur. Ərəb dilçiləri tərəfindən heç bir yerdə qeyd olunmayan, lakin lüğətlərdə öz əksini tapmış bu qrup fellər heç bir əlavə vasitə olmadan həm təsirli, həm də təsirsiz ola bilər. Dissertasiya işində bu qisim fellərə əlliyə qədər misal gətirilir, onların ərəb dilində bu gün də mövcud olduğu təsbit olunur və eyni zamanda bu fellərin bəzilərinin təsirsizlik və ya təsirliklik mənasından təcrid olunduğu halda onların məsdərlərinin lüğətlərdə səhvən verilməsi və hətta bir mənasından təcrid olunmuş diffuz felin indiki-gələcək zamanda qəbul etdiyi tipik saitin də verilməsi izah olunur.

¹ الأزهري، خالد، التصريح على التوضيح، جزان في مجلد واحد، القاهرة: دار إحياء التراث العربي، دون تاريخ، الجزء الأول ص ٤٠٣ الجزء الثاني ص ٤٠٤.

² Раззагова Л.С. Лексико-семантическая классификация в СЛДЯ. Автореф. дис... канд. филол. наук. Баку: 1995, стр. 14

Nəticədə ərəb dilçiliyində və ərəbşünaslıqda felin təsirlilik və təsirsizlik baxımından araşdırılmaması, bir iki məqaləni və müəyyən kitablarda olan qısa məlumatı çıxmaq şərtlə bu mövzunun müstəqil şəkildə tədqiq olunmaması fikri irəli sürülür.

Dissertasiya işində dilçiliyin ən mürəkkəb problemlərindən biri olan kateqoriyalar problemi yığcam şəkildə izah edilir, onların leksik (semantik) və qrammatik (morfoloji, sintaktik), funksional-semantik və leksik-semantik olmaq üzrə müxtəlif çeşidlərə bölündüyü araşdırılır və felin təsirlilik və təsirsizlik kateqoriyasının bir leksik kateqoriya kimi öz realizasiyasını sintaksisdə tapsa da, morfologiya ilə sıx əlaqəsinə görə müzdəvic leksik-qrammatik kateqoriya olduğu təsbit edilir.

İstər orta əsr, istərsə də müasir ərəb dilçiliyində fellərin təsirlilik və təsirsizlik baxımından irəli sürülmüş ikilik, üçlük, yeddilik və səkkizlik təsnifatı bütün felləri əhatə etmir. Bundan başqa əs-Sirafinin bütün ərəb fellərinin təsirli olması fikri də dilçilikdə özünü doğrultmur.

Müasir ərəb dilçisi Abbas Həsənin irəli sürdüyü yeni təsnifat isə elə bir qarma-qarışıqlıq və çaş-başıqlıq yaradır ki, bu təsnifatı qəbul etmək olmaz.

Dissertasiya işində ərəb dili fellərinin hamısını əhatə edən yeni bir təsnifat təklif edilir və bu təsnifat əsasında ərəb dilində təsirsiz, təsirli və diffuz (həm təsirli, həm də təsirsiz) fellər araşdırılır.

Dissertasiya işində təsirsiz fellərin məna qrupları təhlil edilir, onların təsirli fellərə keçmə üsulları araşdırılır. Eyni zamanda təsirli fellərin mahiyyəti açıqlanır, onların birqat, ikiqat çeşidləri, bu çeşidlərin obyektlə münasibəti araşdırılır və üçqat təsirli fellər tədqiq edilir.

Dissertasiya işində ərəb dilçilərinin nəzərindən qaçmış və heç bir dilçinin öz bölgüsünə daxil etmədiyi diffuz (eyni zamanda həm təsirli, həm də təsirsiz) fel qrupu araşdırılır, bu fellərə aid xeyli misallar gətirilir və dil materialı ilə təsbit olunur.

Dissertasiya işinin əsas məzmunu müəllifin çap olunmuş aşağıdakı əsərlərində öz əksini tapmışdır.

1. Cəmaləddin ibn Malikin "Şərhu-təhsil" əsəri. (məqalə) // MEA. Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun "Elmi Araşdırmalar" dərgisi. 3-4. Bakı – 2000.

2. Cəmaləddin ibn Malikin dilçilik fəaliyyəti (məqalə) Professor M. Əlizadənin anadan olmasının 90 illik yubileyinə həsr olunmuş elmi konfransın materialları. Bakı – 2001.
3. Cəmaləddin ibn Malikin “əl-Əlfiyyə” əsəri, onun şərhləri və nəzirləri. (tezis) // AMEA. Z.M. Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu, Şərqin aktual problemləri Tarix və müasirlik. Akad. Z.M. Bünyadovun xatirəsinə həsr olunmuş elmi-nəzəri konfransın materialları. Bakı- 2001
4. Ərəb ədəbi dilində felin təsirlilik və təsirsizlik kateqoriyası // AMEA-nın Z.M. Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutunun Elmi araşdırmalar dərgisi (elmi-nəzəri məqalələr toplusu) IV buraxılış, Bakı: Nurlan, 2002.
5. Ərəb ədəbi dilində təsirli və təsirsiz fellərin bir-birinə keçərliyi // Şərqşünaslığın aktual problemləri (prof. V. Məmmədəliyevin yubileyinə həsr edilmiş respublika elmi konfransının materialları), Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2002.
6. Ərəb dili fellərinin təsirliliyi və təsirsizliyi barədə bəzi mülahizələr // AMEA-nın akad. Z.M. Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu, Şərqin aktual problemləri: akad. Z.M. Bünyadovun 80 illiyinə həsr olunmuş elmi-nəzəri konfransın materialları), Bakı: “Nurlan”, 2003.
7. Ərəb dilində ikiqat təsirli fellər // BDU, “Şərqşünaslığın aktual problemləri”, (Şərqşünaslıq fakültəsinin 80 illiyinə həsr edilmiş respublika elmi konfransın materialları) Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2003.
8. Ərəb ədəbi dilində üçqat təsirli fellər // BDU-nun İlahiyyat fakültəsinin “Elmi məcmuəsi” № 1, Bakı: Nurlar, 2004.
9. Ərəb ədəbi dilində diffuz fellərin təsirli və təsirsiz fellərin təsnifatında yeri // Bakı Dövlət Universiteti İlahiyyat fakültəsinin “Elmi məcmuəsi”, № 1 (3), Bakı: Nurlar, 2005.
10. Ərəb dilçiliyində fellərin təsirlilik və təsirsizlik kateqoriyası baxımından təsnifatı ətrafındakı mübahisələr

haqqında bəzi mülahizələr. //AMEA- nın Z.M. Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutunun Elmi araşdırmalar dərgisi (elmi-nəzəri məqalələr toplusu) IV buraxılışı, 2006, səh. 151-161.

Категория переходности и непереходности
глагола арабского литературного языка

Данная работа посвящена изучению до сих пор неисследованной ни в арабской лингвистике и ни в арабистике в качестве самостоятельного объекта самой древней категории арабского глагола, категории переходности и непереходности, тесно связанной и с его широкораспространенными в языке дериватами как причастия действительного и страдательного залогов, а также отглагольные имена.

В работе предпринята попытка пересмотреть существующие теоретические выкладки, направленные на раскрытие сущности этой важной категории арабского глагола и, обоснована необходимость ее выделения не только на основе обобщенного категориального значения и реализации его синтаксической валентности, базирующейся на способности и неспособности глагола управлять прямым объектом посредством винительного падежа, а также с учетом структурных различий первообразных глаголов и глаголообразовательных моделей в купе с такими явлениями как танзил, тадмин, тахвил и исгат.

Опираясь на эти теоретические предпосылки автор вынашивает идею изменения статуса этой категории, ее исключения из разряда лексико-синтаксических категорий, не имеющих отношения к морфологии и включения в состав лексико-грамматических категорий, тесно связанных с морфологическим уровнем языка, тем более, что на этом уровне арабского языка, в отличие от русского, можно констатировать факт наличия оппозиции переходности-непереходности, проявляемой путем замены огласовки второй коренной глагола, получившей название тахвил.

В работе выявлены разбросанные по средневековым источникам и содержащиеся в современных книгах по грамматике

арабского языка разновидности классификаций глаголов по переходности и непереходности, разработанных в свое время такими известными грамматистами как Сибавейхи, аз-Задждаджи, Ибн Джинни, ас-Сирафи, Ибн Асфур, Ибн Хишам, Ибн Джабир, Ибн Малик, Ибн Агил, аз-Замахшари, Ибн Яиш, аль-Астрабади, аль-Азхари, ас-Суюти, Рашид ан-Шартуни, Мустафа аль-Галайни и Аббас Хасан. Автор проводит тщательный анализ выявленных разновидностей классификаций, сводимых им к пяти группам и приходит к выводу, что ни одна из этих классификаций (единичная, двоичная, троичная, семеричная и восьмеричная) не охватывает все глаголы арабского языка в полном объеме. Взамен всех этих разновидностей классификаций арабского глагола по переходности и непереходности автор выдвигает в работе продуманную, логически стройную троичную систему классификации глагола, состоящую из трех групп : 1) группа непереходных глаголов с его двумя подгруппами ; 2) группа переходных глаголов с ее тремя подгруппами и 3) группа диффузных (одновременно переходных и непереходных) глаголов с ее двумя подгруппами. В работе на основе богатого иллюстративного языкового материала излагаются характерные особенности глаголов каждой группы и глаголов их подгрупп.

В заключении подведены итоги всему исследованию и сделаны соответствующие выводы, которые вкратце могут быть сведены к следующему:

Категория переходности и непереходности глагола арабского языка в качестве самостоятельного объекта исследования привлекается впервые.

Изучение истории попутного рассмотрения глаголов, охваченных данной категорией в арабской лингвистике дает основание считать ее более емкой, пронизывающей все три уровня – лексику, морфологию и синтаксис - языка и поэтому следует считать эту категорию не лексико-синтаксической, как это принято в арабистике, а лексико-грамматической.

Тщательный анализ извлеченных из средневековых источников и современных книг по арабской грамматике разновидностей классификаций глаголов по переходности и непереходности позволяют считать их ущербными, не охватывающими все глаголы арабского языка.

В работе предлагается новая, продуманная, логически выстроенная и охватывающая все без исключения глаголы арабского языка, классификация, способная заменить собою все существующие разновидности классификации.

The category of transitive and intransitive verbs in literary Arabic.

This work is devoted to learning of the category of transitive and intransitive verbs, Their wide-spread derivatives like present and past participles and verbal nouns. This subject has been investigated neither in Arabic linguistics nor in Arabic philology as an independent object of the category of the Ancient Arabic so far.

Existing theoretical analyses were carefully examined to find out the essence of these important categories of the verbs in the Arabic language. Great attention was paid not only to the ability or inability of the verb to direct the direct object but also structural varieties of primary verbs and verb forming models with such occurrences like "tanzil", "tadmin", "tahvil" and "isgat".

According to the theoretical and structural varieties the author introduces the idea of changing the status of the category of the verb. The author suggests exception of this category from lexico-syntactic category because this category has no retention with morphology and include in lexico-grammatical category which is also connected with morphological structure of the word in Arabic. And unlike Russian in Arabic it is possible to change transitive verbs into intransitive or vice-versa by changing some sounds in the second form of verbs which is called "tahvil".

The author has also investigated some varieties in classification of transitive and intransitive verbs which were found in ancient and modern grammar books and which were worked out by such well known grammarians as-Sibaveykhi, az-Zajaji, Ibn Gini, as-Sarafi, Ibn Asfur, Ibn Khisham, Ibn Gabir, Ibn Malik, Ibn Agil, az-Zamakshari, Ibn Yaish, al-Astabadi, Al-Azkhari, Rashid ash-Shartuni, Mustafa al-Galayini and Abbas Hasan. The author tried to analyze the varieties in classification and drew a conclusion that none of these five classifications of the Arabic verbs (single, binary, ternary, septenary and octal verbs) include all the verbs in the Arabic language. Instead of all of the varieties in

classification of transitive and intransitive verbs the author suggests a logical and exact system of classification of verbs consisting of three groups: 1) a group of intransitive verbs with its 2 subgroups 2) a group of transitive verbs with its 2 subgroups 3) a group of diffuse (simultaneously transitive and intransitive) verbs with its 2 subgroups. There are a lot of illustrative examples showing particularities and special features of each group and subgroup of the verbs.

At the end of the investigation the following conclusions are drawn:

The category of transitive and intransitive verbs in the Arabic language has been investigated independently for the first time.

Learning of the history of Arabic verbs we found out that they comprise vocabulary, morphology and syntax, so this category should be considered a lexico-grammatical category but not lexico-syntactic as it was considered in Arabic philology.

Careful analyses of the verbs taken from medieval sources and modern Arabic grammar book gives us the right to consider that the classification of the transitive and intransitive verbs is not correct and do not comprise all the verbs in the Arabic language.

The classification the author suggests is new logically correct and comprises all the verbs without exception in the Arabic language. This classification is able to comprise all the varieties of the existing classification.

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ РУКОПИСЕЙ им. М. ФИЗУЛИ**

На правах рукописи

ГУСЕЙНОВА СОЛМАЗ НЕЙМАТ КЫЗЫ

**КАТЕГОРИЯ ПЕРЕХОДНОСТИ И НЕПЕРЕХОДНОСТИ
ГЛАГОЛА
АРАБСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА**

10.02.12 – Семитские языки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**Диссертации на соискание ученой степени
кандидата филологических наук**

Баку – 2006